

*Сідельніков А. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ АДВОКАТОМ-ЗАХИСНИКОМ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН

Анотація. У статті розкривається розуміння сутності спеціальних знань, які використовуються в кримінальному провадженні, і доводиться та теза, що використання таких знань і допомоги спеціаліста адвокатом-захисником відповідає функції захисту та забезпечує реалізацію засади змагальності сторін.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, судова експертиза, збирання доказів, адвокат-захисник, змагальність сторін.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України сьогодні перебуває у стані активного реформування. Це пов'язано із запровадженням у кримінальне судочинство міжнародних стандартів у сфері гарантування та захисту прав людини, а також з удосконаленням правового статусу й процесуальних повноважень різних його учасників. Неабияку роль у досягненні поставлених завдань відіграє розширення меж дії засади змагальності як у кримінальному судочинстві, так і на стадії досудового розслідування.

Положеннями ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що адвокатом є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, що передбачені законом. Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні [1]. Вагому й важливу частку адвокатської діяльності складає виконання адвокатом функції захисту в кримінальному провадженні, де він має процесуальний статус захисника і представляє інтереси сторони захисту – підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Аналіз положень і нормативних приписів чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) дає підстави стверджувати, що адвокат-захисник як сторона захисту в кримінальному провадженні наділений достатніми повноваженнями та має певні процесуальні можливості для здійснення повноцінного і дієвого захисту на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду матеріалів кримінальної справи. Важливим є те, що він має повноваження на активне доказування позиції захисту шляхом самостійного збирання, перевірки й подання суду доказів, участі в проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Однією із важливих засад вітчизняного кримінального провадження визнано змагальність сторін. За таких умов кожна зі сторін кримінального провадження повинна мати всі можливості для збирання й подання суду доказів, зокрема й

тих, отримання та перевірка яких потребують застосування спеціальних знань і допомоги спеціаліста, залучення експерта для проведення судової експертизи. Ці питання мають важливе практичне значення, а тому потребують належної теоретичної розробленості. Якщо проблеми використання спеціальних знань слідчим, прокурором мають доволі широке висвітлення в науковій літературі, в начальних та методичних джерелах, то питання роботи адвоката-захисника із науково-технічними засобами, використання ним допомоги спеціаліста, а також залучення за ініціативою чи самостійно стороною захисту експерта для проведення судової експертизи не є достатньо дослідженими, а тому і не мають належного висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Розгляд цих питань в окремих і розрізних наукових статтях або фрагментарне викладення у монографічних працях, які розкривають важливі проблеми адвокатської практики, проблемних аспектів використання спеціальних знань адвокатом, не розв'язує багатьох питань, що впливають на підвищення результативності захисної функції адвоката. Тому проблеми використання спеціальних знань адвокатом-захисником, що здійснює свої функції в умовах змагального процесу, варті окремого дослідження.

Сьогодні ні у кого не виникає сумнівів щодо необхідності поглиблених досліджень теорії й практики професійного захисту в межах наукової спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Питанням ролі адвоката в захисті прав особи в кримінальному провадженні, тактики захисту в кримінальному судочинстві присвячені ґрунтовні докторські дисертації таких вітчизняних науковців: Т.В. Варфоломеевої «Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного» [2], В.О. Попелюшка «Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми» [3]. Певні проблемні питання, що пов'язані із використанням криміналістичних знань під час здійснення захисту в кримінальному провадженні, висвітлені в докторській дисертації І.І. Когутича «Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді» [4].

Не залишили поза увагою проблеми діяльності захисника й використання ним допомоги спеціалістів вітчизняні науковці у своїх кандидатських дисертаціях. Це наукові праці Т.В. Корчєвої «Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції» [5], Є.І. Виборної «Реалізація права на захист на стадії досудового слідства» [6], А.М. Бірюкової «Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України» [7], Н.В. Борзих «Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України» [8], П.В. Кучевського «Діяльність адвоката у кримінальному процесі» [9], Р.А. Чайки «Участь захисника на досудовому

слідстві» [10], О.Г. Шнягіна «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» [11].

Значна увага проблемам діяльності адвоката у кримінальному судочинстві приділена в наукових працях Я.П. Зейкана, С.Ф. Сафулько, О.Г. Яновської й інших відомих вітчизняних науковців та практиків [12; 13]. Визнаючи вагомий внесок згаданих та інших учених у розвиток наукових і практичних положень щодо участі адвоката у кримінальному провадженні й використання спеціальних знань, зазначимо, що більшість з наявних наукових праць ґрунтується на чинному у певний період вітчизняному й зарубіжному законодавстві та враховує стан правозастосовної практики до набуття чинності КПК України у 2012 р. Щоправда, останніми роками було підготовано певну кількість дисертаційних досліджень з проблем участі адвоката у досудовому розслідуванні й визначення його ролі у збиранні доказів та забезпеченні доказування. Насамперед, це докторська дисертація О.М. Скрябіна «Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження» [14], а також кандидатські дисертації І.В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» [15], О.В. Малахової «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні» [16], О.В. Старенького «Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні» [17], Є.В. Смирнова «Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні» [18]. У зазначених наукових дослідженнях висвітлено низку проблем, що виникають з огляду на недоліки чинного вітчизняного процесуального законодавства, відсутність достатньої кількості досліджень за напрямом діяльності сторони захисту, дотримання високих Європейських стандартів забезпечення прав учасників судочинства. Дослідниками запропоновано шляхи розв'язання окремих з них, зокрема й тих, які виникають під час виконання функцій захисту в умовах змагального процесу та в ході використання адвокатом-захисником спеціальних знань під час збирання й подання до суду доказів.

Мета статті полягає у спробі привернути увагу до потреби усвідомлення важливості теоретичного осмислення тих питань, які розкривають не лише можливість, а й нагальну потребу активного використання адвокатом-захисником можливостей спеціальних знань і допомоги спеціаліста під час виконання ним функцій захисту з метою виявлення, дослідження й подання доказів у кримінальному провадженні з дотриманням проголошених законом засад змагальності сторін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досудове розслідування кримінальних проваджень і розгляд їх у суді сьогодні не можна уявити без використання учасниками цього процесу досягнень різних галузей наукових знань. Здатність орієнтуватися у всій різноманітності можливостей використання спеціальних знань і судової експертизи та правильно використовувати ці можливості в пізнанні істини й розкритті фактичних обставин вчиненого правопорушення є невід'ємною частиною компетентної роботи не лише працівників органів досудового розслідування й суду, а й представників адвокатської професії. Для сучасного періоду розвитку вітчизняного кримінально-процесуального права і його теорії характерною є кардинальна зміна поглядів на сутність і зміст засади змагальності в кримінальному провадженні та зміна його нормативного закріплення. На прийняття правильного рішення у справі впливає повнота і якість доказового матеріалу, на якому ґрунтуються окремі процесуальні рішення та прикінцеве рішення за всією справою. Підвищенню ефективності й дієвості

доказування сприяє використання слідчим, прокурором, адвокатом-захисником та судом знань спеціаліста, що потрібні для належної оцінки встановлених фактів та обставин справи. Саме тому зростає роль і значення спеціальних знань для встановлення конкретних фактів, що, окрім забезпечення повноти розслідування, спрямоване й на забезпечення захисту прав та інтересів особи.

Змагальність вже на початку XIX століття вважалась обов'язковим елементом, що найкраще забезпечує інтереси правосуддя і населення, організації суду [19, с. 543]. Учасники такого змагального процесу, тобто сторона обвинувачення і сторона захисту, ставлять перед собою різну мету, мають різні функції і власні або й спільні докази, але протилежної спрямованості. Ці сторони є конкурентними суб'єктами одного кримінального провадження, що представляють обвинувачення і захист, мають рівність в реалізації процесуальних функцій та інтересів шляхом надання суду обвинувальних і таких, що виправдовують, доказів, результатом чого має бути здійснення правосуддя. Суд повинен забезпечити рівні умови у реалізації сторонами своїх прав, а також у поданні конкурентних доказів і висловлюванні аргументів на свою користь. За таких умов суд займає позицію незалежного арбітра і сам не бере участі в змагальності, проте гарантує дотримання законності відносно реалізації прав кожною із сторін.

Рухійною силою змагального процесу є не пошук і подання суду фактів, які вказують на обтяжуючі обставини або можуть пом'якшити покарання винної особи, а саме обвинувачення й захист від нього як спір двох протилежних у процесуальному розумінні сторін. Тут застосовується широкий спектр дій, а саме: подання сторонами конкурентних доказів, висловлювання конкурентних думок, здійснення процесуальних дій у відповідь чи на упередження дій протилежної сторони, боротьба в плані висловлювання власної інтерпретації поданих іншою стороною доказів, за можливості – їх спростування, прогнозування кожною із сторін подальшого перебігу процесу в його досудовій та судовій стадії, врахування кожною із сторін конкретної ситуації досудового розслідування чи судового розгляду, обрання лінії поведінки як тактики й стратегії обвинувачення або захисту тощо. Кожна зі сторін має власні засоби для такої боротьби під час змагання. Важливим у цьому розумінні є використання адвокатом-захисником наданих йому чинним кримінальним процесуальним законом можливостей у здійсненні функцій захисту з використанням допомоги обізнаних осіб, якими є спеціалісти з різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла, а також з використанням особистих знань, що можуть бути віднесені до категорії спеціальних.

Правильне розуміння спеціальних знань – це важлива умова застосування їх в усіх необхідних випадках, що зумовлені потребою судочинства. Вчені зазначають, що для повноти дослідження треба дати визначення спеціальних знань в науковознавчому та процесуальному значеннях, аби надалі мати підстави певним чином тлумачити необхідність і допустимість їх застосування у судочинстві, адже без формалізації їхнього використання не можуть прийматись обґрунтовані і законні юридичні рішення [20, с. 23]. На це звертав увагу відомий вітчизняний криміналіст З.М. Соколовський, коли казав про те, що віднесення певних знань до числа спеціальних має процесуальне значення, коли від цього залежить розв'язання питання щодо необхідності призначення експертизи. Поза вказаними межами воно має лише загальнотеоретичний інтерес, але ніяких процесуальних наслідків не має [21, с. 116-117].

Дотепер у науковців і практиків не стихають суперечки з приводу розуміння сутності спеціальних знань, що використовуються

у кримінальному провадженні. Не висловив своєї чіткої думки з цього приводу і вітчизняний законодавець. Процесуальне законодавство України не розкриває змісту поняття «спеціальні знання». Так, наприклад, у ст. 69 КПК України йдеться про використання наукових, технічних або інших спеціальних знань, до того ж їх використання зумовлюється потребою вирішення певних питань у разі призначення експертизи.

У низці наукових джерел з криміналістики, в іншій науковій літературі спеціальні знання визначають як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності. Тобто, на думку багатьох вчених, спеціальні знання здобуваються шляхом освіти і практичної діяльності. Наприклад, В.Д. Арсеньєв та В.Г. Заблоцький спеціальними знаннями називають систему відомостей, що отримані в результаті наукової і практичної діяльності у певних галузях (медицина, автотехніка тощо) і закріплені в науковій літературі, методичних посібниках, настановах тощо. Спеціальною обізнаністю вони називають знання, що отримані відповідними особами внаслідок теоретичного і практичного навчання певному виду діяльності, а також навички, що необхідні для реалізації цих знань [22, с. 4]. На думку вітчизняного науковця І.І. Когутича, що була висловлена ним у ґрунтовному монографічному виданні, спеціальні знання необхідно розуміти як наукові, технічні та інші професійні, зокрема і техніко-криміналістичні знання, отримані внаслідок фахової підготовки разом із навичками, набутими у процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, які водночас із науково-технічними засобами використовують під час пошуку, виявлення, вилучення й дослідження слідів з метою одержання доказової та додаткової (орієнтуючої, допоміжної та іншої криміналістично значущої) інформації, необхідної для встановлення істини у справі [23, с. 25-27].

Головна мета використання спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає, що спеціальні знання використовуються для збирання й перевірки доказів і водночас для формування суб'єктом доказування доказової інформації й для її перевірки та оцінки. Отже, використання адвокатом-захисником спеціальних знань і допомоги спеціалістів та експертів як їх носіїв з метою збирання, перевірки та подання до суду доказів цілком відповідає призначенню такого адвоката і сприяє реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні.

Висновки. Слідчий, прокурор, адвокат, суддя, спеціаліст, судовий експерт повинні мати відповідні спеціальні знання, необхідні кожному з них для виконання своїх процесуальних функцій. Кожен з них зобов'язаний мати певні загальні й спеціальні знання, без яких він не може обіймати певну посаду або мати певний процесуальний статус як учасник кримінального провадження. Такі знання особа набуває під час одержання вищої юридичної чи іншої фахової освіти. Потреби судочинства і рівні спеціальних знань визначають процесуальні форми їх застосування і розмежування компетенції суб'єктів – носіїв спеціальних знань. Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні розподіляються на такі основні види: (а) безпосереднє застосування спеціальних знань учасниками процесуальної діяльності, на яких відповідно до закону лежить обов'язок чи яким надано право доказування; (б) використання спеціальних знань фахівцями без залучення їх до участі у кримінальному провадженні (консультації, отримання довідок тощо); (в) використання спеціальних знань шляхом залучення спеціалістів для допомоги у збиранні, дослідженні, оцінці й використанні доказів; (г) використання спеціальних знань шляхом залучення судових експертів – осіб, що

володіють спеціальними знаннями і залучаються стороною обвинувачення, стороною захисту чи судом для проведення судової експертизи тощо.

Малодослідженими і такими, що варті подальших теоретичних розвідок розроблення практичних рекомендацій, є питання використання спеціальних знань адвокатом-захисником. Розв'язання цієї проблеми має безпосереднє відношення до забезпечення засади змагальності сторін як надання стороні захисту реальних можливостей у збиранні й поданні суду якісних доказів для прийняття правильного рішення у справі.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 27, Ст. 282.
2. Варфоломеева Т.В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1994. 485 с.
3. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. докт. юрид. наук: 12.00.09. Острого, 2009. 502 с.
4. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.
5. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2006. 21 с.
6. Виборнова Є.І. Реалізація права на захист на стадії досудового слідства: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
7. Бірюкова А.М. Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
8. Борзих Н.В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
9. Кучевський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 21 с.
10. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.
11. Шнягін О.Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
12. Зейкан Я., Яновська О. Кримінальний процес: основні аспекти адвокатської діяльності: посібник викладача. Київ: ТОВ «7КО», 2010. 235 с.
13. Зейкан Я.П., Сафулько С.Ф. Настільна книга адвоката у кримінальній справі (КПК 2012). Київ: Дакор, 2013. 576 с.
14. Скрябін О.М. Захисник в кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження: автореф. дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 36 с.
15. Дубівка І.В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.
16. Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
17. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.
18. Смирнов Є.В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.

19. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. Москва: Изд-во Эксмо, 2003. 672 с.
20. Гончаренко В.Г., Курдюков В.В., Легких К.В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. Вісник Академії адвокатури. Вип. 9, 2007. С. 22-32.
21. Соколовский З.М. Проблема использования в уголовном производстве специальных знаний для установления причинной связи явлений: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1968. 372 с.
22. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. 186 с.
23. Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. Львів, 2008. 420 с.

Сидельников А. В. Использование специальных знаний адвокатом-защитником в условиях состязательности сторон

Аннотация. В статье раскрывается понимание сущности специальных знаний, используемых в уголовном

производстве, доказывається той тезис, что использование таких знаний и помощи специалиста адвокатом-защитником отвечает функции защиты и обеспечивает реализацию принципа состязательности сторон.

Ключевые слова: уголовное производство, специальные знания, специалист, судебная экспертиза, собирання доказательств, адвокат-защитник, состязательность сторон.

Sidielnikov A. The use of special knowledge of the solicitor-advocate in terms of competitiveness of the parties

Summary. In the article understanding of essence of the special knowledge's, in-use in a criminal production opens up, a that thesis is proved, that the use of such knowledge's and help of specialist an advocate-defender answers the function of defense and provides realization of principle of contention's of sides.

Key words: criminal proceedings, special knowledge, specialist, forensic examination, collection of evidence, solicitor-advocate, competitiveness of the parties.